

EMLÉKEZŐ TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

Konferencia a Magyar Történelmi Társulat fennállásának
150. évfordulója alkalmából

Híres esszéjében, amely megjelenése óta az egyik legsűrűbben hivatkozott szöveggé nőtte ki magát, Pierre Nora élesen szembeállította egymással az emlékezetet és a történelmet. Meglátása szerint az emlékezetben mindig van valami „mágikus”, mindig megszentelt az emléket, és csakis azon tények érdeklik, amelyek megerősítik. A történelem ezzel szemben intellektuális, világi, elemző és kritikus. Földre rántja és folyamatosan prózaivá teszi az emlékezetet, amely számára mindig gyanús, ezért kritikus szellemével igyekszik visszaszorítani. Emlékezet és történelem ilyen szembenállásával a történész leginkább a hivatalos megemlékezések alkalmával szembesül. A történész – hacsak nem feltétlen elkötelezettje egy ideológiai iránynak – általában kissé feszélyezve érzi magát e megszentelési rítusok közepette. A problematikát igen hatásosan ragadta meg François Furet, aki a francia forradalom egyik legjelentősebb történészeként szembeállította egymással a megemlékezést és a gondolkodást, hangsúlyozva, hogy neki és kollegáinak elsősorban az utóbbi, tehát a kritikai reflexió képezi feladatukat. Furet viszonya a kétszázadik évforduló ünnepségsorozatához mindvégig problematikus is maradt.

Mindennek fényében különös eseménynek számít az az alkalom, amikor a történelemtudomány önmagáról kell, hogy megemlékezést tartson. Hogyan egyeztetni össze normáit az elődök előtti tisztelegéssel, fejlődéstörténete kiemelkedő állomásainak bemutatásával? Hogyan „emlékszik a régiekre”?

A Történelmi Társulat, ahogyan azt jelenlegi elnöke, Hermann Róbert hangsúlyozta, Magyarország legrégebb, alapítása óta azonos néven működő civil szervezete, a 150. évfordulójára való emlékezést a Magyar Tudományos Akadémián hét emblematikus vezető elnökének működése köré szervezte 2017. december 6-án. Hermann köszöntőjében a konferenciát egy nagyobb eseménysorozat egyik legfontosabb állomásaként jelölte meg. A rendezvény levezető elnöke, Gyáni Gábor meglátása szerint az egy időben a történelemtudomány alakulását nagyban meghatározó, majd a későbbiekben is fontos, reprezentatív egyesület elnökei pályafutásának bemutatása alkalmat ad arra, hogy politika és tudomány kapcsolatát is vizsgáljuk.

A dualizmus korában az egyesület elnökei a politikai paletta széles skáláját átfogták. Emellett jellegzetessége volt még a Társulatnak, hogy vezetőinek csak egy része volt szakmáját tekintve történész, több, fontos nyomot hagyó egyéniség úgynevezett „kijáró” volt. Rögtön az első elnök ez utóbbiak közé számítható. Mikó Imre elnök-ségének fő kérdéseit Egyed Ákos tárgyalta előadásában. Az előadó mindenekelőtt

azt a historiográfiai irodalmunkban elterjedt nézetet vitatta, miszerint Mikó az arra jóval érdemesebb Horváth Mihály ellenében pusztán elkötelezett hatvanhetessége okán vált elnökké. Ezzel szemben Egyed meglátása szerint megválasztásával a Társulat elsősorban éppen Mikó történelemtudomány melletti elkötelezettségét méltányolta. Az előadó meggyőzően mutatott rá: historiográfusaink – R. Várkonyi Ágnes kivételével – nem részesítették kellő figyelemben Mikó ez irányú érdemeit. Pedig az általa alapított Erdélyi Múzeum Egyesület a Történelmi Társulat előzményeiként számon tartott regionális egyesületek közé tartozott – jó szakmai kapcsolatot ápolva a későbbiekben is vele, s ahol már a kezdetektől komoly szakmai munka folyt. Mikó elnökségével a problémát leginkább az jelentette, hogy a miniszter politikai tevékenysége többnyire túlságosan lefoglalta, s ilyenkor Horváth Mihály helyettesítette őt a Társulat élén. Az előadó Horváth és Mikó programadó beszédeinek politikai vonatkozásaiban árnyalati különbségeket vél felfedezni. Meglátása szerint Horváth inkább a szabadságharcos örökséget hangsúlyozza, míg Mikó a kiegyezés korának nemzeti problémáit emeli ki, de feltétlen egyezés mutatkozik azon véleményben, miszerint szükség van a magyar történetírás megújítására. A két egyéniség ezen az alapon tudott minden véleménykülönbség dacára hatékonyan együttműködni. Egyed Ákos végkövetkeztetése szerint jöllehet a professzionalizáció tekintetében Horváth többet tett Mikónál, a miniszternek múlhatatlan érdemei voltak a szervezés terén, amelyeket maga Horváth is messzemenően elismert.

A következő figyelemben részesített elnök, Thallóczy Lajos kapcsán Ress Imre immár az egész életutat mutatta be, amit az is indokoltá tett, hogy a történész mindössze három évig töltötte be a Társulat elnöki tisztét. A huszonhat évesen már külső akadémiai tag Thallóczy korai pályájának legfontosabb érdemei közé tartozik a nemzeti romantika felszámolását elősegítő forrásfeltáró tevékenysége, valamint regionális szemléletmódja, amely a délszláv történelmet is beemelte a magyar történelmi diskurzusba. Thallóczy jóval elnöki kinevezése előtt kulcsszerepet játszott a Társulat tudományszervezési munkájában. Bécsi tartózkodása alatt nagy szerepe volt Gróf Szécsen Antal elnökké történő kinevezésében, a gróf kapcsolatrendszerének felhasználásával pedig lehetővé tette a magyar pozíciók erősítését a bécsi gyűjteményekben. Szécsen lemondása után immár saját tekintélyét használta fel – sikerrel. A miniszterelnökség a történész meggyőző közbenjárására támogatta olyan (a későbbiekben meghatározó) történészgyenisegek bécsi kutatásait, mint Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula. Utóbbi kettő kinevezését a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivba Thallóczy rendszere tette lehetővé, ami így egyértelműen a világháború után létrehozott Bécsi Magyar Történelmi Intézet előképének tekinthető. Kállay Béni bizalmasaként Thallóczy Bosznia történetével is behatóan foglalkozott, az általa tervezett forrásgyűjtemény kiadására azonban már nem kapott támogatást: minisztere praktikus, a boszniai társadalomban

legitimációs erőként hasznosítható mesternarratívát szeretett volna inkább, a több éven át jelentős kiadásokkal járó forráskiadás finanszírozását nem vállalta. Rövid társulati elnökségére a háború nyomta rá bélyegét, így valódi programadás helyett csak a monarchia háborús kitartásáról beszélt, erejét pedig elnöksége során felemésztette a Társulat anyagi helyzetének stabilizálása.

A Thallóczyt követő és Ujváry Gábor által bemutatott Klebelsberg Kunonak elődjével szemben hosszú, tizenöt éves periódus adatott a Társulat élén. Klebelsberg megválasztásának jogosságát többen megkérdőjelezték a korszakban, egyesek akár tudományos botránynak minősítve azt. Az előadó ezen aggodalmakat alapján véve jogosnak ítélte, mindazonáltal meggyőzően mutatott rá, hogy a félelmek nem bizonyultak igaznak. Mikóhoz hasonlóan Klebelsberg is elsősorban „menedzseri” tevékenysége révén alkotott maradandót. Legfontosabb eredményeinek a *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* sorozat megindítása, valamint a külföldi magyar intézetek mintájaként számon tartott Bécsi Magyar Történeti Intézet létrehozása tekinthető. Az Intézet szoros együttműködésben állt a Társulattal, és a két világháború közötti korszakban a magyar történelem-tudomány egyik legfontosabb műhelyévé vált, olyan jelentős egyéniségek kutatásait támogatva, mint Mályusz Elemér és Hajnal István. Ugyanakkor miniszteri teendői mellett Klebelsberg is kénytelen volt idővel elhanyagolni társulati megjelenését. Az előadó – Lukinich Imrét egyetértően idézve – a miniszter elnökségét a Társulat aranykoraként jelölte meg.

Ahogy arra Gyáni Gábor átvetető szavai is rámutattak: a Klebelsberget követő Hóman Bálint után korszakváltás következett a Társulat életében. Rövid átmeneti időszakot jelentett Eckhart Ferenc hároméves elnöksége, akit Törő László Dávid mutatott be – aminek az előadás alapjául szolgáló tanulmánya első helyezett lett a Társulat idei tanulmány pályázatán.

Vitákat kiváltó jogtörténeti nézeteivel, amelyben szakított a Szent Koronával, Eckhart már a harmincas évek elején közel került a *Századok* köréhez, amelynek tagjai maguk is szakítani kívántak a hagyományos közjogi szemlélettel, cseh és lengyel párhuzamos jogtörténetet szorgalmazva. A *Századok* szerkesztőjeként kifejtett tevékenységében a nyugatias vonal és a szláv történeti munkák szemlézése fontos. 1946-os kinevezése a Társaság élére tehát egyáltalán nem tekinthető meglepőnek. Eckhart a Domanovszky Sándor és Hajnal István által kijelölt történetírói irányzat mellett kötelezte el magát. Elnöksége alatt a *Századok*ban főként művelődés-, gazdaság- és alkotmánytörténeti tanulmányok jelentek meg, és olyan szerzők tértek vissza a laphoz, mint Szekfű Gyula és Hajnal István. Az előadó szerint Eckhart működésének jelentősége a társadalomtörténeti szemléletmódban keresendő. Elnöksége alatt szervezte meg a Társulat 1848 centenáriumának ünnepét, ekkor Eckhart könyvet írt a forradalomról. Ebben dicsérte a klerust, és Kossuthot

bíralva Széchenyi és Görgei politikáját tartotta helyesnek. A kötetet Sándor Pál ellenforradalmi propagandának minősítette, ami mind Eckhart elszigetelődését, mind a következő korszak beszédmódját előre jelezte.

Eckhart utódja a már a sztálinizáció jegyében működő Andics Erzsébet volt. Baráth Katalin előadását azzal a kérdéssel kezdte, vajon ki emlékszik az egyébként első női akadémiai tag Andicsra? És valóban: alulkutatott személyiségről van szó, akinek teljes hagyatéka a mai napig nem hozzáférhető a kutatók számára. Baráth Katalin ugyanakkor így is új dokumentumok feltárással mutatta be az életutat. Az előadó rámutatott arra, hogy a Szovjetunióból hazatérő és miniszterhelyettesi pozíciót vállaló Andics számára korántsem a történelemtudomány volt a legfontosabb – ez voltaképpen mindig is csak mellékszerepet játszott pályáján, mindazonáltal mégis szakmai elnöknek tekinthető. A *Századok*ban jobbra csak akkor publikált, ha valamely belpolitikai fejleményt kívánta legitimálni. Baráth a Társulat ma már komikusnak ható levelezéséből idézte fel akkori működésének legfontosabb elemeit, amely jobbra kimerült a rendezvényszervezésben és Andics munkáinak népszerűsítésében. Bár Andics Erzsébet 1956-ban a Szovjetunióba ment, visszatérte után ismét jelentős hatalmi pozíciót töltött be, ám ezúttal már nem a Társulat élén. A történettudományban játszott szerepét nagyban jellemzi a halálakor tanúsított érdektelenség, a szakma nem is képviseltette magát a temetésén, Andicsot Kállay Gyula búcsúztatta.

Egészen más felfogása volt tudomány és politika viszonyáról Ember Győzőnek, akinek pályáját Rácz György mutatta be. Karrierjét nagyban Andicsnak köszönhetette, és valószínűleg a vele való jó viszonynak tudható be az is, hogy Ember Győző sokáig párton kívül tudott maradni: az MDP-be csak 1953-ban lépett be, az MSZMP-be viszont soha. Karrierje során a politikai jellegű feladatok elhárítására törekedett. Osztálytitkári működése alatt a „polgáriként” megbélyegzett történészek számára igyekezett megfelelő állást találni, közülük tartozott például Benda Kálmán is. Az Emberről szóló jelentésekben, amelyekből Rácz György bőségesen idézett, jóllehet szakmai kvalitásait messzemenően elismerték, többször vádolták reakciós befolyásolhatósággal és azzal, hogy érdektelenség mutatkozik pozíciója politikai vonzataival szemben. A Társulat százéves évfordulójára a *Századok* 1967-es ünnepi (6.) számába készített írását – melynek egy pontján politika és tudomány összefonódásainak veszélyeire figyelmeztet – csak úgy engedték megjelenni, hogy az említett részt éppen politika és tudomány együttműködésének fontosságát hirdető mondatokra cserélték. Ennek fényében már egyáltalán az is megdöbbenőnek tűnhet, hogy az elnöki pozíció betöltését engedélyezték Ember számára. Rácz szerint ez éppen azért volt lehetséges, mert a Társulat immár nem vitt vezető szerepet a történettudomány

alakításában – ezt a szerepet ekkorra az Akadémia vette át. Ami elnöksége alatt a társulatban érdemben történt, az nem annyira Ember, hanem sokkal inkább a főtítkár, Berend T. Iván nevéhez fűződik. Mindazonáltal Rác felhívta a figyelmet: Ember Győzöt elsősorban kifogásolhatatlan szakmaisággal végzett levéltári munkássága alapján kell megítélni, nem elég csak a Történelmi Társulatban való működését vizsgálni.

Tematikusan az utolsó előadás – technikai okok miatt a negyedikként elhangzottan – Romsics Ignác volt Kosáry Domokos elnökségéről. A történész előadásának hangneme kissé eltért az addigiaktól: személyesebb ihletésű prezentációt tartott, ami érthető, hiszen Romsics aktív tagja volt a Társulatnak Kosáry elnöksége alatt, így a korszakra sokkal inkább személyes emlékként tekint, mintsem történeti anyagként. A történész kiemelte, hogy Kosáry pályája során többször adott a magyar történetírásnak programot. 1943-ban a kelet-európai népek egymásra utaltságát hangsúlyozta, később az 1945 utáni történettudományt kritizálta, végül – immár az Akadémia élén – a történelem totalitására hívta fel a figyelmet. A Társulat elnökeként azonban nem adott programot, amit az előadó annak jeleként értékelt, hogy Kosáry tisztában volt vele: a Társulat már nem központi szereplő a történettudományban. Működését ráadásul ekkoriban lehetetlen anyagi helyzet jellemezte: csak az Akadémia támogatta, ami az alapvető funkciók ellátására sem volt elég. Ennek ellenére az ezredfordulótól a Társulat tagjai nagy érdeklődéstől kísért előadásorozatokat szerveztek a magyar történelem kiemelkedő egyéniségeiről és vitás kérdéseiről. A történelem népszerűsítésére emellett a média adta lehetőségeket is felhasználták. A korszak másik fontos fejleményének a *Századok* megújítására tett kísérlet tekinthető. Romsics Ignác kiemelte, hogy a Társulat folyóirata több szempontból is megérett az újragondolásra: tematikáját ki kellett terjeszteni az egyetemes történelem kérdéseire, recenziós rovatában áttekinthető rendszert kellett létrehozni, valamint egy külön rovatot biztosítani a külföldi folyóiratok szemlélésére. Jóllehet ez alkalommal a szükséges anyagi háttér is rendelkezésre állt, a vállalkozás mégsem sikerült. Mindazonáltal Romsics abbéli reményének adott hangot, hogy a jövőben ezeket az ambíciókat sikerül megvalósítani.

A konferenciáról összességében elmondható, hogy valamennyi előadója példásan oldotta meg a bevezető sorokban vázolt feladatot. Nem „megszentelő” előadásokat hallhattunk a „régí nagyokról”, hanem a történelemtudomány kritériumainak minden szempontból megfelelő, legtöbb esetben eddig még feltáratlan dokumentumokon alapuló, eredeti kutatásokat. A politika és tudomány közötti kapcsolat is árnyalt ábrázolásban jelent meg.

A rendezvényt a 2017 tavaszán meghirdetett tanulmány pályázat eredményhirdetése és díjátadója, valamint a Magyar Történelmi Társulat emlékplakettjének átadása zárta.

A historiográfiai tudásunkat nagyban gyarapító előadásokat remélhetően mielőbb kibővített formában, kötetbe szerkesztve is olvashatjuk. Talán érdemes lenne a Társulat valamennyi elnökével foglalkozó, szisztematikus kiadvány lehetőségeit is mérlegelni, emellett az előadások során többször említésre kerülő titkárok tevékenységére is kiterjeszteni a kutatást, akik gyakorta átvállalták az elnökök feladatait.

Tarafás Imre